

Відповідно до цієї періодизації Україна нині знаходиться на стадії обмеженої лібералізації.

Висновки

Отже, ринок страхових послуг передбачає самостійну діяльність його учасників, які знаходяться в умовах конкурентоспроможної сфери і будують свої відносини на коливаннях попиту та пропозиції. Ринок страхових послуг є ефективним засобом перерозподілу коштів, які раніше були накопичені для подальшого вкладання в розвиток економіки країни. Аналіз інтеграційних процесів на страховому ринку України дозволяє зробити висновок про недостатній ступінь його розвитку і про необхідність подальшої лібералізації, покликаної сприяти інтеграції у світове страхове господарство. В Україні, як і на світовому ринку страхування, має місце процес збільшення капіталізації національних страховиків, злиття страхового, банківського та промислового капіталів. Лібералізація торгівлі страховими послугами сприяла виходу українських страховиків на іноземні ринки, але присутність національного страхового капіталу на них незначна.

Список використаних джерел

1. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>
2. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. №85/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>
3. Офіційний сайт Нацкомфінпослуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nfp.gov.ua>
4. Обговорення антикризових заходів у страховій галузі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nfp.gov.ua/news/976.html>
5. Вимоги до рейтингів фінансової надійності (стійкості) страховиків та перестраховиків-нерезидентів та поряток їх підтвердження : Розпорядження Нацкомфінпослуг від 11.07.2013 р. № 2262 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1285-13>
6. Філонюк О. Ф. Страховий ринок України як об'єкт державного регулювання / О. Ф. Філонюк // Інвестиції: практика та досвід. – 2009. – №22. – С. 73–77
7. Чернишова Г. Оподаткування страхових компаній / Г. Чернишова // Вісник податкової служби України. – 2009. – №21. – С. 39–41
8. Чижов О. В. Механізм зниження тіньової економіки через діяльність банків і страхових організацій / О. В. Чижов // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – №12. – С. 252–259
9. Ткаченко Н. В. Міжнародна практика побудови систем страхування депозитів / Н. В. Ткаченко // Фінансовий простір. – 2014. – № 4. – С. 235–244.
10. Тищенко Д. О. Необхідність вдосконалення системи державного регулювання страхування в Україні // Ринок цінних паперів України. – 2012. – №9. – С.95–100.
11. Шірінян Л. Удосконалення організації фінансів та оподаткування страхових компаній України / Л. Шірінян // Економіка України. – 2010. – №6. – С. 55–66
12. Сайт Всеукраїнського об'єднання громадських організацій «Асоціація страхувальників України» [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://insurhelp.org.ua/polls.html#2>.

УДК 331.522.4:338.432:33.053:005.336.4-027.63

О.С. МОЛНАР,
к.е.н., доцент, завідувач кафедри економічної теорії ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
Ф.А. ВАЖИНСЬКИЙ,

к.е.н., старший науковий співробітник, ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долошнього НАН України»,
Н.Ю. КИРЛИК,

к.е.н., доцент кафедри економічної теорії ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Світовий досвід формування та використання трудового потенціалу аграрного сектору та його державної підтримки: уроки для України

У статті узагальнено іноземний досвід формування та використання трудового потенціалу, а також досвід державної підтримки цих процесів. Вивчення іноземного досвіду формування та використання трудового потенціалу аграрного сектору, а також механізмів державної підтримки цих процесів дає можливість, з одного боку, порівняти тенденції розвитку трудового потенціалу у сільському господарстві України у найбільш розвинених країнах, з іншого, обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення механізмів формування трудового потенціалу у національному аграрному секторі.

Ключові слова: трудовий потенціал, сільгосптоваровиробники, фермерські господарства, державна підтримка аграрного сектору економіки, доходи, конкурентоспроможність, ефективність, інновації.

А.С. МОЛНАР,
к.э.н., доцент, зав. кафедры экономической теории ГВНУ «Ужгородский национальный университет»,
Ф.А. ВАЖИНСКИЙ,
к. э. н., старший научный сотрудник, ГУ «Институт региональных исследований им. М.И. Долишнего НАН Украины»,
Н.Ю. КИРЛИК,
к.э.н., доцент кафедры экономической теории ГВНУ «Ужгородский национальный университет»

Мировой опыт формирования и использования трудового потенциала аграрного сектора и его государственной поддержки: уроки для Украины

В статье обобщен иностранный опыт формирования и использования трудового потенциала, а также опыт государственной поддержки этих процессов. Изучение иностранного опыта формирования и использования трудового потенциала аграрного сектора и также механизмов господдержки этих процессов дает возможность, с одной стороны, сравнивать тенденции развития трудового потенциала в сельском хозяйстве Украины и у более развитых стран, а с другой стороны, обосновать предложения в части усовершенствования механизмов формирования трудового потенциала в национальном аграрном секторе.

Ключевые слова: трудовой потенциал, сельхозтоваропроизводители, фермерские хозяйства, государственная поддержка аграрного сектора экономики, доходы, конкурентоспособность, эффективность, инновации.

O. MOLNAR,
Ph.D. in Economics, Associate Professor,
F. VAZHYNISKY,
Ph.D., Senior Researcher SI «Institute of Regional Research n.a. M. I. Dolishniy of the NAS of Ukraine»,
N. KYRLYK,
Ph.D. in Economics, Associate Professor

Worlds experience of formation end use of labor potential of agricultural sector and its state support: lessons for Ukraine

This article summarizes the foreign experience of formation and use of labor potential and also experience of state support for these processes. The study of foreign experience of formation and use of labor potential of the agricultural sector, and also the mechanisms of state support of these processes provide possibility, on the one hand, to compare the trends of the labor potential development in agriculture in Ukraine and in the most developed countries on the other hand, to justify proposals for improving the mechanisms of formation of labor potential in the domestic agricultural sector.

Keywords: labor potential, agricultural producers, farms, state support for the agricultural sector in economy, revenues, competitiveness, efficiency, innovation.

Постановка проблеми. Нинішній стан розвитку суспільства, який характеризується кризовими явищами в економіці, соціальними суперечностями, вимагає пильної уваги до формування й ефективного використання трудового потенціалу, особливо у сільському господарстві. Формування трудового потенціалу аграрного сектору нерозривно пов'язане з демографічною ситуацією на селі. Демографічні процеси у цілому по Україні оцінюються фахівцями як демографічна криза. Від демографічної кризи найбільше потерпає село. На фоні скорочення чисельності сільського населення відбувається погіршення якісного складу трудового потенціалу, кваліфікаційного й освітньо-культурного рівня населення, необґрунтоване зниження вартості робочої сили та доходів населення. При цьому зростає актуальність подальшого дослідження проблем визначення продуктивності й ефективності праці та факторів їх підвищення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми формування, розвитку та використання ресурсів праці у ринкових умовах досліджували вітчизняні і зарубіжні вчені: О.А. Бугуцький, Д.П. Богиня, О.Ю. Єрмаков, Ф.В. Зінов'єв, М.А. Лендел, М.Й. Малік, Л.О. Мармуть, М.К. Орлатий, П.Т. Саблук, В.В. Юрчишин й інші вчені.

Разом із тим у теорії формування та використання трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств є чимало невирішених проблем. Дискусійними залишаються питання самої сутності трудового потенціалу, впливу конкуренції на ринку аграрної праці на формування трудового потенціалу, впливу рівня оплати праці у сільському господарстві на формування ресурсного потенціалу та на розвиток різних категорій господарств, значення державної підтримки розвитку аграрного сектора для формування трудового потенціалу й ін. Це і обумовило необхідність проведення подальших досліджень з цієї проблеми.

Мета статті – вивчення світового досвіду формування трудового потенціалу аграрного сектору та їх державної підтримки й можливості його застосування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Формування трудового потенціалу аграрного сектору будь-якої країни значною мірою залежить від запровадження найбільш поширених організаційно-правових форм сільськогосподарського виробництва.

Лідером у світовій торгівлі сільськогосподарською продукцією є Сполучені Штати Америки. Основою аграрного сектору США завжди була ферма. Як зазначають Б.А. Черняков і С.Н. Строков, американська ферма у XXI столітті, як і півтора сторіччя тому, залишається найбільш важливою організаційною формою сільськогосподарського виробництва однієї з найбільш розвинених країн світу [7, 140].

У аграрному секторі США можна виділити три основних типи підприємств: індивідуальні ферми, сімейні партнерства, сільськогосподарські корпорації. Це форми сімейного підприємництва, хоч і з різним правовим статусом.

У загальній кількості фермерських господарств США найбільшу питому вагу мають індивідуальні сімейні ферми. Ці ферми виробляють 53% усієї сільськогосподарської продукції і володіють 63-ма відсотками земельних ресурсів. Основу формування трудового потенціалу в Україні складає сільське населення, чисельність якого в останнє десятиріччя неухильно знижується. Чисельність же сільського населення США має тенденцію до збільшення. Але, на відміну від України, населення ферм США відіграє дедалі меншу роль у формуванні трудового потенціалу аграрного сектора країни. Як зазначає І.М. Кузіна, мешканцями ферм нині є 59,2% усіх фермерів, 72,8% сімейних працівників і лише 19,8% найманих працівників, більша частина яких проживає у сільських нефермерських населених пунктах або у містах [4].

У довгостроковому періоді склалися різні тенденції зміни співвідношення власної праці фермерів і праці найманих працівників. Як зазначає І.М. Кузіна, традиційно у аграрному секторі США зберігається домінування сімейної праці над найманою. Але властива переселенському господарству нестача робочої сили стимулювала механізацію сільськогосподарських робіт. В умовах конкуренції дрібні та середні ферми можуть вести механізоване виробництво, покладаючись переважно на власну працю та заощаджуючи кошти на наймі робочої сили. Концентрація виробництва на крупнотоварних фермах, які базуються на широкому використанні найманої праці, діє у зворотному напрямку.

Домінування сімейної праці у структурі трудового потенціалу аграрного сектору США, а також дрібних господарств (з річним доходом до 10 тис. дол.) у структу-

рі ферм ставить питання про мотивацію фермерів до вкладання своєї праці саме у сільськогосподарське виробництво. Слід особливу увагу звернути на те, що співвідношення вартості товарної продукції рослинництва та тваринництва істотно не змінювалося: 50 на 50 при незначних коливаннях в окремі роки. У той же час у сільськогосподарському виробництві України стрімко зменшується питома вага продукції тваринництва.

Не менш важливою передумовою сталого розвитку фермерських господарств у США, отже, трудового потенціалу сільського господарства, є стабільна доходність сільськогосподарського виробництва. В Україні ж роки прибуткового ведення сільськогосподарського виробництва чергуються з роками збитків, а питома вага прибутків у загальних доходах сільгосп-підприємств у кращі роки не перевищує 10%.

Формування доходів фермерських сімей у США та доходів сільських домогосподарств в Україні поєднує те, що певна їх частка не пов'язана із сільськогосподарським виробництвом. Але якщо більшість сільських мешканців України шукає додаткові доходи в інших сферах економічної діяльності, щоб забезпечити свої родини доходами хоча б на рівні прожиткового мінімуму, то для американських фермерів позафермерські доходи є шляхом збільшення і так достатньо високого доходу та шляхом забезпечення страхування по старості.

Важливе значення для підвищення зацікавленості фермерів у вкладанні праці у сільськогосподарське виробництво є державна підтримка, прямі державні субсидії фермерським господарствам. Оцінюючи рівень прямої державної підтримки фермерів США, слід урахувувати деякі специфічні особливості. З одного боку, саме завдяки багаторічній вагомій державній підтримці у країні сформувалося високотехнологічне, високоінтенсивне сільськогосподарське виробництво, з іншого ж, високий рівень інтенсивності виробництва сприяє зменшенню процентного співвідношення прямих державних субсидій і виручки від продажу сільськогосподарської продукції.

Досить високий рівень державної підтримки аграрного сектора економіки США був спрямований на субсидування за окремими програмами. Найбільш вагомими були прямі (фіксовані) платежі, антициклічні платежі та платежі за програмами консервації земель. Жодна з програм державної підтримки фермерів США безпосередньо не спрямована на підтримку доходів найманих працівників. Разом із тим, як зазначають Б.А. Черняков та Є.А. Шевлягіна, для забезпечення у довготривалій перспективі більшої стабільності розвитку аграрного сектору США трудовим ресурсам має надаватися державна підтримка [8, 355].

Оплата праці найманих працівників на фермах США хоч і має тенденцію до зростання, але залишається від-

носно низькою порівняно з іншими видами економічної діяльності. У той же час середньостатистичний найманий працівник американської ферми за два дні має більшу заробітну плату, ніж середньостатистичний найманий працівник сільськогосподарського підприємства в Україні за місяць. Саме цим пояснюється прагнення значної частки навіть висококваліфікованих працівників України взяти участь у сезонних сільськогосподарських роботах у найбільш розвинених країнах світу.

Щодо ефективності використання сформованого трудового потенціалу фермерських господарств США слід зазначити, що надзвичайно висока продуктивність праці на фермах США базується, з одного боку, на високому рівні механізації й автоматизації виробничих процесів, з іншого, на максимальному використанні протягом року потенційно можливого фонду робочого часу.

Не менш цікавим є досвід формування трудового потенціалу та забезпечення державної підтримки аграрного сектора Канади, оскільки ця країна посідає третє місце у світі за обсягами експорту сільськогосподарської продукції.

У Канаді, як і у США, основою сільськогосподарського виробництва є фермерські господарства. Для фермерських господарств Канади характерним є досить значне посилення концентрації виробництва. Спільною для фермерських господарств Канади та сільськогосподарських підприємств України ознакою є використання орендованих земель.

Сталий розвиток аграрного сектора Канади та формування його трудового потенціалу тісно пов'язані з державною підтримкою сільського господарства. На думку канадських експертів, країна має найнижчий серед розвинених країн світу рівень державної підтримки сільського господарства після Нової Зеландії й Австралії. Але поступове зниження рівня фермерських субсидій відзначене лише в останнє десятиліття ХХ сторіччя. Без державних субсидій діяльність ферм була б збитковою. Державна підтримка аграрного сектора Канади також справляє істотний вплив на розвиток фермерських господарств і на мотивацію праці зайнятих у сільському господарстві.

Прагнення України приєднатися до ЄС робить особливо актуальним вивчення досвіду функціонування аграрного сектора в країнах ЄС, особливо стосовно формування трудового потенціалу сільгосптоваровиробників та державної підтримки цього процесу. Основу сільськогосподарського виробництва у країнах ЄС, як і у США та Канаді, складають фермерські господарства. Середній розмір землекористування європейських ферм приблизно у 15 разів поступається середньому розміру землекористувань ферм США та Канади.

Навантаження на одного умовно зайнятого працівника фактично характеризує середній розмір ферм у

різних країнах, який істотно коливається. Ферми дуже малого та середнього розмірів – від 4 до 8 га (належать переважно фермерам похилого віку, понад 60% яких старше 55 років) є типовими для Греції, Італії, Португалії та деяких районів Іспанії. Малі підприємства розміром 15–17 га розташовані у Фландрії (Бельгія) та Нідерландах і спеціалізуються на вирощуванні фруктів, овочів, квітів та інтенсивному утриманні тварин. Ферми середнього та великого розміру – від 17 до 67 га є характерними для сільського господарства Ірландії, Німеччини, Данії, Франції та Великобританії. У Східній Німеччині підприємства хоч і приватизовані, але, як і раніше, залишаються за європейськими нормами крупними – понад 200 га. Найбільшу питому вагу (біля 10%) мають ферми з площею землекористування понад 100 га у Великобританії та Франції [3].

Формування та високоефективне використання трудового потенціалу аграрного сектора економіки у країнах ЄС нерозривно пов'язані з розміром державної підтримки цих процесів. Підтримка сільського господарства у країнах ЄС наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. здійснювалася за різними програмами: гарантування цін, витрати на сільський розвиток, фінансування структурної перебудови сільського господарства тощо. Причому більша частина субсидій була пов'язана з обсягами виробництва, інша – з площею землекористування [6, 96]. Прямі погоктарні виплати фермерам у країнах ЄС істотно колівалася у різних країнах як в абсолютному вимірі, так і у розрахунку на 1 га використовуваних сільськогосподарських угідь і на одного зайнятого у сільськогосподарстві. Найвищі розміри такої підтримки мали Данія, Німеччина, Франція, Швеція. Навіть розміри підтримки лише за погоктарними виплатами у більшості країн ЄС були вищими не тільки відносно загальних обсягів державної підтримки розвитку сільського господарства в Україні, але й відносно розмірів підтримки у США та Канаді, але слід пам'ятати, що погоктарні виплати враховують лише частину фінансової підтримки фермерів ЄС.

Високий рівень державної підтримки аграрного сектора, з одного боку, сприяє істотному підвищенню його доходності, сталості розвитку, формуванню трудового потенціалу, підвищенню матеріальної зацікавленості та виробленню ефективного механізму мотивування працівників [1; 5], з іншого, певною мірою штучно робить більш конкурентоспроможним сільськогосподарське виробництво та вироблену продукцію, що особливо актуально в умовах глобалізації світової економіки та дедалі більшої орієнтації виробництва на експорт. Розміри державної підтримки сільськогосподарського виробництва у більшості країн ЄС у розрахунку на 1 га використовуваних сільськогосподарських угідь перевищують у вартісному виразі обсяги виробництва продукції у сільськогосподарських під-

приємствах України, а у розрахунку на одного зайнятого – розміри річної заробітної плати найманих працівників сільгосп підприємств України.

Рівень трудозабезпеченості сільськогосподарського виробництва у США та Канаді, найбільш розвинених країн ЄС поступається відповідним показникам сільгосп підприємств України. У розвинених країнах світу відбувається поступове скорочення чисельності працівників, безпосередньо зайнятих у сільськогосподарському виробництві, але це скорочення, як правило, компенсується підвищенням продуктивності праці [2]. Ефективність використання трудового потенціалу в аграрному секторі розвинених країн світу на порядок вище, ніж у сільськогосподарських підприємствах України. Це пояснюється, з одного боку, значно вищим рівнем механізації й автоматизації виробничих процесів, застосуванням інноваційного типу розвитку, з іншого – більш високою мотивацією до високопродуктивної праці. Незважаючи на низьку привабливість і відносно низький рівень оплати сільської праці у розвинених країнах світу, наймані працівники у США, Канаді, найбільш економічно розвинутих країнах ЄС за два дні заробляють більше, ніж середньостатистичний працівник сільськогосподарського підприємства в Україні за місяць.

Висновки

Отже, важливою умовою підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва і зокрема ефективності використання трудового потенціалу, успішної конкуренції на світових ринках вітчизняних сільгосптоваровиробників є вивчення і запровадження світового досвіду формування та використання трудового потенціалу в Україні, а також державної підтримки цих процесів.

Високий рівень матеріального стимулювання фермерів у найбільш розвинених країнах світу значною мірою забезпечують державна підтримка сільськогосподарського виробництва та державне регулювання ринків аграрної продукції. Оскільки у більшості розвинених країн світу домінують фермерські господарства, в яких використовується переважно сімейна праця, державна підтримка спрямована насамперед

на підтримку доходів фермерів і лише опосередковано впливає на доходи найманих працівників. Домінування в Україні кількості найманих працівників над кількістю власників сільськогосподарських підприємств робить необхідним більш активне втручання з боку держави не тільки у формування доходів власників сільськогосподарських підприємств, а й у формування доходів найманих працівників.

Список використаних джерел

1. Долішній І.М. Мотивація персоналу як об'єкт управління на підприємстві / І.М. Долішній, А.В. Колодійчук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.5. – С. 211–216.
2. Колодійчук А.В. Інноваційний розвиток промисловості: завдання управління при врахуванні умов недосконалої конкуренції: монографія / А.В. Колодійчук. – Львів: Ліга-Прес, 2015. – 324 с.
3. Корольков А. Дела аграрные / А. Корольков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mgimo.ru/fileservers/2004/kafedry/evro_int/reader4meo_9-4.doc
4. Кузина І.М. Сдвиги в географии сельского хозяйства в XX в. / І.М. Кузина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.amstud.msu.ru/full_text/texts/conf1995/kuzina18.htm.
5. Музиченко–Козловський А.В. Основні елементи механізму мотивування працівників / А.В. Музиченко–Козловський, А.В. Колодійчук // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.6. – С. 361–367.
6. Назаренко В.І. Аграрная политика Европейского Союза / В.І. Назаренко // Институт Европы РАН. – М.: ООО «Маркет ДС Корпорейшин», 2004. – 362 с.
7. Черняков Б.А. Сельскохозяйственный закон США: принципы и особенности, процедура создания, принятия, исполнения / Б.А. Черняков, С.Н. Строков // Аграрный сектор США в начале XXI века: Сб. трудов сектора аграрных проблем США и Канады ИСКРАН / Под ред. Чернякова Б.А. – Т. 2. – М., 2008. – С. 92–143.
8. Черняков Б.А. США: модель перехода аграрного сектора на систему устойчивого развития / Б.А. Черняков, Е.А. Шевлягина // Аграрный сектор США в начале XXI века: Сб. трудов ИСКРАН. – Т. 2. – М., 2008. – С. 304–356.